

Ulrike Loch

Prekinitiv izobraževanja zaradi družinske lojalnosti?

Večgeneracijska perspektiva kot profesionalni izziv v skrbi za otroke in mladostnike

Povzetek: Prispevek obravnava vprašanje, kako lahko z institucionalnim svetovanjem in pomočjo otrokom in mladostnikom zmanjšamo ponavljajoče se prekinitve izobraževanja in izvajanja učne pomoči. Empirična osnova tega prispevka je etnografska raziskava *Varstvo otrok s starši s psihičnimi težavami*, ki je pokazala, kakšen izreden pomen ima večgeneracijsko družinsko dogajanje pri izvajanju pomoči, če naslovniki skrbstvenih ukrepov prihajajo iz družin s tesno prepletenimi odnosi med generacijami. Na podlagi analize študije primera v prispevku pokažemo, kako je mogoče s pomočjo podpornih procesov, ki vključujejo večgeneracijsko perspektivo, omejiti učinke destruktivnega odnosa med staršem in otrokom, ter kako takšna podpora in pomoč povratno učinkujeta tudi na (formalne) izobraževalne procese.

Ključne besede: socialno usposabljanje, svetovanje in pomoč otrokom in mladostnikom, starševstvo, vzgoja, etnografija, zaščita otrok, večgeneracijska perspektiva, socialna pedagogika.

UDK: 37.048.2

Znanstveni prispevek

Dr. Ulrike Loch, izredna profesorica, Institut za pedagogiko in izobraževalno raziskovanje, Alpsko-jadranska univerza v Celovcu, Universitätsstraße 65–67, 9020 Celovec, Avstrija; e-naslov: ulrike.loch@aau.at

Uvod

Prispevek obravnava vprašanje, kako lahko z institucionalnim svetovanjem in pomočjo otrokom in mladostnikom¹ zmanjšamo ponavljajoče se prekinitve izobraževanja in izvajanja učne pomoči. Empirična osnova tega prispevka je moja etnografska raziskava *Varstvo otrok s starši s psihičnimi težavami* (Loch 2013). V okviru raziskave sem z etnografsko metodo spremljala strokovne delavce v skupno štirih uradih za družino, otroke in mladostnike², dva sta bila v Avstriji in dva v Nemčiji, pri obravnavi primerov iz varstva otrok. Moja etnografska opazovanja so bila usmerjena na profesionalno nujne postopke v posameznem primeru varstva otrok. Pokazalo se je, kakšen izreden pomen ima večgeneracijsko družinsko dogajanje pri izvajanju pomoči, če naslovniki skrbstvenih ukrepov prihajajo iz družin s tesnimi – lahko bi se reklo tudi tesno prepletenimi – odnosi med generacijami. Ta vidik bom v nadaljevanju obravnavala v kontekstu svetovanja in pomoči otrokom in mladostnikom v Nemčiji in Avstriji.

¹ Op. prevajalke: S pojmom »skrb za otroke in mladostnike« oz. »pomoč otrokom in mladostnikom« (nem.: Kinder- und Jugendhilfe oz. Jugendhilfe) se v Nemčiji in Avstriji razumejo vse pristojnosti in naloge javnih in neodvisnih nosilcev v prid mladoletnih in mladih ljudi ter njihovih družin, ki so v Nemčiji zapisane v osmi knjigi socialnega zakonika (nem.: Sozialgesetzbuch Achte Buch – Kinder- und Jugendhilfe, s kratico: SGB VIII), v Avstriji pa v zveznem zakoniku o pomoči otrokom in mladini (nem.: Bundes-Kinder- und Jugendhilfegesetz, s kratico: B-KJHG). Splošno gledano skrb za otroke in mladostnike vključuje naslednje naloge: uresničevanje pravic otrok in mladine, spodbujanje njihovega razvoja in vzgoje v samostojne in družbeno vključene osebnosti.

² Op. prevajalke: V prispevku je nemški pojem »Jugendamt« preveden kot »urad za družino, otroke in mladostnike« in pomeni organizacijsko enoto v komunalni javni upravi, katere pravna podlaga in naloge so zapisane v socialnem zakoniku (SGB VIII in B-KJHG) in ki med drugim izvaja skrb za otroke in mladostnike. V Nemčiji in Avstriji sodi med javne zavode kot nosilce skrbi za otroke in mladostnike. Na osnovi v zakonodaji predpisane pristojnosti in naloge lahko ta urad v Nemčiji in Avstriji v slovenskem okolju primerjamo s centrom za socialno delo.

Usmerjenost na družino kot naloga skrbstvenih ukrepov za otroke in mladostnike

Svetovanje in pomoč otrokom in mladostnikom ima tako v Avstriji kot tudi v Nemčiji družbeno nalogo podpirati in spodbujati otroke in mladostnike – po potrebi – v kontekstu njihovega življenjskega sveta. Po avstrijskem zakonu o skrbi za otroke in mladostnike (Bundes-Kinder- und Jugendhilfegesetz oz. B-KJHG 2013) spadajo k ciljem »krepitev vzgojne moči družin in ozaveščanje staršev o njihovih nalogah« (prav tam, 2. odstavek, 2. člen) in tudi »spodbujanje primerne razvoja otrok in mladostnikov ter njihove osamosvojitve« (prav tam, 2. odstavek, 3. člen).³ Ta zakonska podlaga nalaga nosilcem skrbstvenih ukrepov, da upoštevajo tako perspektivo staršev kot otrok ter ju povežejo v kontekstu družine kot polja socializacije.

V okviru svetovanja in pomoči otrokom in mladostnikom družino največkrat razumemo kot skupnost staršev in otrok, če se ta družinski ideal zaradi reorganiziranih in enostarševskih družin v praksi sploh lahko uresniči. Köngeter (2009, str. 248) v svoji raziskavi o socialnopedagoški pomoči družinam o vprašanju starševstva ne ugotavlja zgolj po naključju naslednjega dejstva: »Ni več mogoče z gotovostjo reči, v kom otrok vidi očeta ali mater.« (Prav tam) To pomeni, da imamo pri svetovanju in pomoči otrokom in mladostnikom pri vzgojnih vprašanjih redko stik s tipi družin, pri katerih starši in otroci iščejo podporo kot ožja (jedrna) družina in je družinska problematika omejena na majhno družino. Köngeter zato izpostavi vprašanje: »Kaj pomeni delo s 'starši', če je to, kar pomenijo starši, razdeljeno na več različnih oseb?« (Prav tam) Za ta prispevek želim to vprašanje omejiti takole: Kaj pomeni za delo z otroki in mladostniki, če lahko starševsko ravnanje in odgovornost razumemo šele v kontekstu večgeneracijske družine?

Uradi za družino, otroke in mladostnike v Nemčiji in Avstriji vključujejo stare starše in druge družinske člane v izvajanje pomoči, če jih sprejemajo kot vire pomoči za starše in/ali otroke ter vidijo v njih podporo pri svojem delu. V moji raziskavi se je to še posebej nanašalo na tipe družin, pri katerih so stari starši (delno) prevzeli starševske funkcije in/ali so družine podpirali pri njihovem vsakdanjem življenju. Uradi pa morajo v takšnih pogojih med izvajanjem pomoči oceniti vpliv vključevanja starih staršev na otroka in starše. Med mojimi etnografskimi opazovanji je strokovna delavka urada v enem izmed pogovorov s klientom to usmerjenost na starše kot podlago za sodelovanje med uradom in razširjeno družino opisala takole: »Ne delam s starimi starši. Če ti pridejo sem in se izkažejo kot koristni, potem lahko razmislimo, ali bi jih vključili v načrtovanje pomoči, vendar v načelu delam z materjo in [...] očetom.«⁴ Ta usmerjenost na starše se pri svetovanju in

³ Primerljive formulacije je mogoče najti v nemškem zakonu o skrbi za otroke in mladostnike (nem.: Kinder- und Jugendhilfegesetz oz. KJHG).

⁴ Kot pogovor s klientom (nem.: Hilfesgespräch) se označujejo pogovori med strokovnimi delavci urada za družino, otroke in mladostnike ter naslovniki. Pri citiranem pogovoru so bili na željo družine v obravnavo poleg staršev vključeni tudi stari starši. Urad je izrazil dvom v vzgojne kompetence starih staršev, ker so se težave izrazile v generaciji staršev.

pomoči otrokom in mladostnikom med drugim uresniči tudi s podporo staršem pri njihovih vzgojnih kompetencah.⁵

Svetovanje in pomoč otrokom in mladostnikom vključuje tudi zaščito otrok, zaradi česar je mogoče roditeljske pravice tudi omejiti, na področju vzgojne pomoči pa je razpeto med zastopanjem interesov in zaščite otrok na eni ter »spoštovanjem starševske pravice in podpiranjem družine kot polja socializacije« na drugi strani (Richter 2013, str. 32). Ta zakonska obveza podpore staršem, otrokom in družini je sestavni del razumevanja zaščite otrok. Spremembo perspektive k večjemu vključevanju staršev v vzgojno pomoč v Nemčiji jasno dokumentira dejstvo, da se je med letoma 2000 in 2011 podvojila priznana socialnopedagoška pomoč družinam pri istočasnem zmernem povečevanju tujih nastanitvev za 13 %.⁶ Ob teh podatkih se v Nemčiji odraža naravnost vzgojne pomoči, za katero je značilen »koncept usmerjenosti v življenjski prostor« (prim. Thiersch 1992).⁷ To med drugim implicira, da so družine obravnavane »v kontekstu svojega življenjskega položaja, v svoji socialni situaciji« (Woog 2004, str. 87), kar ustreza prvotni nalogi socialnopedagoške pomoči družinam. Dejansko pa je to pripeljalo do močnejše usmerjenosti na starše, še posebno pri načrtovanju pomoči. M. Richter (2013, str. 21) označuje ta razvoj pri vzgojni pomoči kot »familiarizacijo oz. podružinjenje, to je usmerjenost na starše pri skrbi za otroke in mladostnike«.

Vendar pa zaveza h krepitvi vzgojne moči družin, ki jo vključuje zakon o skrbi za otroke in mladostnike, ne vključuje le zaveze h krepitvi usmerjenosti na starše. Vključuje tudi manevrski prostor, da socialnopedagoško razumevanje primera lahko poleg staršev vključi tudi stare starše in druge člane družine, torej večgeneracijsko perspektivo, in po potrebi profesionalno ravnanje razširi na razširjeno družino, če to strokovno utemeljeno prispeva k podpori in varstvu otrok in mladostnikov. Iz mojega empirično utemeljenega zornega kota razširitev pedagoškega razumevanja primera od usmerjenosti na starše k večgeneracijski perspektivi ponuja dodatno možnost, da se v postopkih pomoči mladostnikom pretrga reprodukcija obremenjujočih družinskih dinamik. Tako lahko pri otrocih in mladostnikih zmanjšamo prekinitve v izobraževanju, kar bom v nadaljevanju tudi natančneje predstavila.

⁵ Ta usmerjenost na starše se pri skrbi za otroke in mladostnike nanaša na družbeno nalogo, varstvo družine, ki jo je moč izpeljati iz konkretne zakonske ureditve. Ta naloga varstva je v Nemčiji utemeljena v nemški ustavi, v Avstriji pa jo je prav tako mogoče izpeljati iz ustave, kot je to razdelal Mazal (2011) po naročilu Avstrijskega inštituta za raziskovanje družin (nem.: Österreichisches Institut für Familienforschung).

⁶ Socialnopedagoška pomoč družinam je ambulantna pomoč pri vzgoji. Njena naloga je, da podpira družine pri kompleksnih težavah v njihovem življenjskem svetu s sredstvi pri obvladovanju njihovega vsakdanjika. V tem se zrcali participativni pristop v delovanju (prim. npr. Helming idr. 1999).

⁷ V tem časovnem obdobju je dobila medijska razprava o varstvu in zaščiti otrok v Nemčiji pridih škandaloznosti. Zasnova, naravnana – tudi pri varstvu in zaščiti otrok – na starše, otroke in družino, je eden izmed razlogov, zakaj se je lahko socialnopedagoška pomoč družinam uveljavila kvantitativno in kvalitativno. V prid socialnopedagoške pomoči družinam v Nemčiji govori tudi njen velik uspeh. Tako so leta 2011 zaznali 62-odstotno uspešnost socialnopedagoške pomoči družinam, to pomeni, da so dosegli cilje, opredeljene v načrtnih postopkih pomoči (prim. Fendrich idr. 2012).

Večgeneracijska perspektiva

Pojem večgeneracijska perspektiva je nastal v sistemske družinske terapiji. V središču sistemskega pristopa k družinam je družinska dinamika. Pri sistemske raziskovanju družin izhajamo iz tega, da vsaka izmed njih razpolaga s socialno in časovnozgodovinsko določenimi družinskimi temami, vzorci medsebojnih odnosov in razdelitvijo nalog znotraj družine. Družinske teme so na primer lahko bolezn, izguba otrok, nasilje in nadlegovanje, izguba govora/zamenjava jezika kot posledica migracije, šolski uspeh, prenos družinskega podjetja ali izkušnje s sistemi pomoči. Transgeneracijsko ponavljajoči se vzorci medsebojnih odnosov so na primer zaveznitvo med očetom in hčerko ali babico in vnukom. K razdelitvam nalog v družini pa prištevamo na primer vprašanja, kot so: Kako je urejena starševska odgovornost v družini? Kdo je nosilec družinskih skrivnosti? Ali je potrebna funkcija t. i. grešnega kozla, in če da, zakaj? Družinske teme, razdelitev nalog in vzorci medsebojnih odnosov se od generacije do generacije priredijo in prenašajo naprej. Ta proces transmisije zagotavlja obstoj družine. Transgeneracijski proces med drugim omogoča tudi, da se tako družinske obremenitve kot modifikacija izključujočih se interakcijskih vzorcev porazdelijo na različne generacije. »Vsaka generacija prispeva svoj delež, ki ga lahko naslednje prevzamejo in z njim nadaljujejo. Od nobene generacije se ne zahteva celovite rešitve, vsaka utira pot za poskuse reševanja naslednji generaciji« (Ritscher 2002, str. 147).

Pri transgeneracijskem prenosu se družinske teme, razdelitev nalog in vzorci medsebojnih odnosov ustrezno modificirajo glede na vsakokratne socialno določene zahteve, če je družinska dinamika v zadostni meri fleksibilno organizirana. Fleksibilnost družine zagotavlja socialno prilagajanje in nadaljnji razvoj družine! Tako so sedanja socialna pričakovanja glede vzgoje otrok v družini med drugim zaradi naraščajoče zaposlenosti žensk v nemško govorečem prostoru, spreminjajočih se pričakovanj glede očetovstva in razpoložljivih možnosti oskrbe otrok za današnje starše drugačna, kot so bila na primer za generacije staršev pred 30 leti. Na spremenjene družbene zahteve se odzivajo tako posamezni družinski člani pa tudi družina kot sistem na podlagi njene družinske dinamike. Ritscher (2002; 2013, str. 146) govori o »dialektiki vztrajanja in spreminjanja«, pri kateri se vsaka generacija na novo spoprime z družinskimi temami in vzorci medsebojnih odnosov. To »lovljenje« ravnotežja med spremembami in stalnostjo je namenjeno funkcionalnosti družin kot prostoru socializacije, vzgoje in izobraževanja.

Z večgeneracijsko perspektivo se v socialnem delu pozornost navadno usmeri na družinsko dogajanje še živečih generacij, vendar najmanj na tri generacije. Pri svetovanju in pomoči otrokom in mladostnikom to zadeva predvsem otroke, starše in stare starše. Razširitev pogleda z družine s starši in otroki na razširjeno družino razkrije krožnost družinskih realnosti (prim. Ritscher 2002; 2013). Namen oz. korist razumevanja primera z večgeneracijske perspektive pri svetovanju in pomoči otrokom in mladostnikom je iz mojega zornega kota

- prepoznati ponavljajoče se družinske teme, razdelitev nalog in vzorcev medsebojnih vezi v družini,
- slediti pogojem njihove reprodukcije in transformacije in tudi

- razumeti aktualne vplive na otroke in mladostnike – kot naslovnike ukrepov svetovanja in pomoči – ter na njihove starše,

da bi tako učinkovito in trajno podprli otroke in starše pri modifikacijah obremenjujočih družinskih dinamik – tudi v njihovem vsakdanu.

Če strnem doslej povedano: krožnost v družinah je večgeneracijsko družinsko dogajanje, s katerim si družine zagotavljajo lastno kontinuiteto in prehajajo skozi procese socialnega prilagajanja, ne da bi pri tem izgubile svoje posebnosti. Spremembe, ki vplivajo na krožnost družinskih realnosti in ne nazadnje vodijo k modifikaciji družinske dinamike, je mogoče izoblikovati izključno v družini. Ukrepi svetovanja in pomoči lahko v tem procesu spoštljivo spremljajo in podpirajo otroke in starše. Krožnost realnosti družin se oblikuje interakcijsko. J. Ecarius (2010) na podlagi svoje raziskave o vzgoji v trigeneracijskem kontekstu piše takole: »Pri teh interakcijah izkusijo otroci [...] uveljavljene vsakodnevne prakse, vzorce družinskih vezi in osvobajanja od njih ter možnosti za razvoj samostojnosti in samozavesti.« (Prav tam, str. 22) Interakcije so zato temeljne za samoregulacijo družin. Z njimi se družine konstituirajo tudi transgeneracijsko. Nadalje interakcije za posamezne družinske člane pomenijo tudi manevrski prostor za osamosvajanje in spreminjanje. Pogajanje v tem interakcionističnem razumevanju ne pomeni eksplicitno, da se ves družinsko pomemben razvoj zgodi na temelju zavestne ali manifestne komunikacije. Dela Imber-Blacka (1993) in G. Rosenthal (1997/1998) še posebno pokažejo,

- kako lahko družinske skrivnosti, tabuji in neizražene izkušnje vplivajo na družinske interakcije in
- kako lahko v svojem latentnem stanju dolgotrajno ovirajo razvoj družin v smislu prilagajanja družbenemu napredku.

Poudarimo torej, da družinske interakcije posredujejo in ustvarjajo družinska pravila, vzorce socialnega prilagajanja in tudi družinsko lojalnost, ki (lahko) (posameznim) družinskim članom omogočajo različne manevrske prostore za osamosvajanje, kot npr. dostop do izobraževanja, ali pa – nasprotno – (lahko) omejujejo procese osamosvajanja. Pri svetovanju in pomoči otrokom in mladostnikom imamo pogosto opraviti z družinami, pri katerih morajo (posamezni) otroci in mladostniki – zaradi ohranjanja svojih družin – dokazovati lojalnost in opravljati naloge, ki prihajajo v konflikt tako z njihovimi razvojnospecifičnimi nalogami kot tudi z družbeno povezanimi zahtevami (npr. v vrtcu ali šoli). To želim v nadaljevanju ponazoriti s primerom iz svoje etnografske spremljave, pri katerem sta mati in otrok med seboj prepletena v odnosu postaršenja. Naj postaršenje na tem mestu na kratko opredelim kot zamenjavo vlog v odnosu oz. interakcijah med starši in otrokom.

Primer v praksi

Florian Titzan⁸ je kot dojenček odraščal pri materi samohranilki, ki se je prek odnosa mati-otrok psihično stabilizirala. V letih poprej je funkcijo podpore za gospo

⁸ Imena in drugi podatki o osebah so bili spremenjeni.

Titzan prevzelo osnovnošolsko in poklicno izobraževanje. Že od nosečnosti naprej so v njeno zavest vse bolj pronicali nekateri spomini iz otroštva. Gospa se je v otroških letih med drugim zaradi očetovega nasilja nad vso družino z materjo, brati in sestrami večkrat zatekla v varno hišo. Po rojstvu otroka je bila sprva deležna podpore svoje družine, nato pa je skupaj z dojenčkom zaprosila za sprejem v psihiatrično bolnišnico. Ob odpustu je slednja posredovala sporočilo o nevarnosti za dobrobit otroka pristojnemu uradu za družino, otroke in mladostnike. Hkrati je tudi sama iskala pomoč pri omenjenem uradu. Zatem so ji po odpustitvi iz bolnišnice zagotavljali podporo z različnimi ambulantnimi postopki, preden je zaradi preobremenitev v svojem vsakdanu zaprosila za oskrbo otroka v rejniški družini. Njen namen je bil poskrbeti za nego otroka in hkrati pri sebi doseči boljšo združljivost starševstva, poklicnega izobraževanja in psihične stabilnosti.

Po nastanitvi v rejniški družini je otrok doživel velik napredek v razvoju. Gospa Titzan se je na to sprva odzvala z veseljem, hkrati pa je samostojnost, povezana z otrokovim napredkom, pri njej sprožila strah pred izgubo. Florian je nato velikokrat jokal, zlasti v stiku z materjo. Kot pokaže rekonstrukcija primera, je napredek razvoja triletnega fantka sprožil t. i. lojalnostni konflikt med njegovim dobrim počutjem v rejniški družini in »njegovo« odgovornostjo za čustveno dobrobit matere. V njegovem jokanju lahko prepoznamo primer postaršenja otroka kot tudi z njim povezano čustveno obremenitev. Z razvojem Floriana v t. i. jokajočega otroka in materinimi lastnimi konflikti z rejniško družino se je gospa Titzan brez temeljitega premisleka odločila za prekinitvev skrbstvenega ukrepa. Ta vzorec konflikta se je nato ponavljal tudi v naslednjih rejniških družinah, tako da je Florian pri štirih letih prešel že v tretjo rejniško družino. Fant je do šestega leta starosti razvil – kljub vmesnim obdobjem stabilnosti – trajne primanjkljaje v motoriki, socialnih sposobnostih in razvoju govora, tako da je šolanje v redni osnovni šoli postalo zanj nedosegljivo.

Z individualnega vidika lahko Floriana označimo kot otroka z vedenjskimi in verjetno tudi psihičnimi težavami. S systemskega vidika pa je to otrok, tesno povezan z materjo, ki je zaradi družinskega nasilja travmatizirana in psihično nestabilna. Vsak njegov poskus osamosvojitve, npr. vključitev v rejniško družino, je pri materi sprožil strah pred izgubo, ki se je med drugim izrazil tudi v njenih konfliktih z rejniško družino. Gospa Titzan je od sina zahtevala vse več dokazov lojalnosti, kar je Florian izpolnjeval z glasnim kričanjem in jokanjem ob slovesu. Nazadnje je mati s podporo svoje lastne družine večkrat poskusila znova oblikovati ožjo družino (sestavljeno iz matere in otroka). To pomeni, da sta v tem primeru mati in sin dva člana družine, ki se eksistencialno borita med vztrajanjem pri znanih vzorcih družinskih vezi (umik k družinskim virom, krepitev družinskih vezi s socialnim umikom) in spremembami družinske dinamike (dopustitev avtonomije, nadaljnji individualni razvoj in odnosi zunaj družine).

Ta boj je prisoten tudi v strukturno enakem konfliktu med gospo Titzan in njeno lastno družino, a podrobnosti zaradi kompleksnosti problematike na tem mestu ne bom navajala. Pri tem gre v transgeneracijskem smislu za vprašanje: Ali smejo družinski člani razviti nove vezi zunaj družine? To vprašanje ni nepomembno. Tako lahko razumemo občutek varnosti, povezan z navezanostjo, »kot zgodnji emocionalni in kognitivni pogoj za osebostni razvoj« (Ziegenhain in

Glogar-Tippelt 2013, str. 793). Zanesljive in otrokom primerne socialne interakcije so temelj tako za otrokovo sposobnost komunikacije o mislih in čustvih kot tudi za razvoj otrokove sposobnosti strukturiranja (npr. v zvezi s konflikti, ki so specifični za določeno starost). Prav s to ravno so povezane upočasnitve pri Florianovem razvoju, in sicer na področju socialnih kompetenc, razvoja govora in motorike.

Primer Floriana Titzana razkrije tudi, kako je ta družinski lojalnostni konflikt nehote vplival na oblikovanje svetovanja in pomoči ter med drugim pripeljal do večkratne menjave rejniške družine. Če so družinski odnosi čustveno tako zapleteni kot v prikazanem odnosu med materjo in otrokom, lahko vztrajanje klientov pri znanih družinskih odnosih nadvlada in tudi blokira ukrepe svetovanja in pomoči otrokom in mladostnikom. To izrecno velja tudi za primere, ko klienti, kot je gospa Titzan (in tudi njena mati, Florianova babica), pri uradu za družino, otroke in mladostnike izrecno zaprosijo za podporo. Sodeč po izsledkih moje raziskave, izhod iz te situacije omogoča refleksija transgeneracijske družinske dinamike in njenih vplivov na otroke in mladostnike kot tudi na izvajanje (pedagoške) pomoči.

Postaršenje kot trigeneracijski vzorec odnosa

Postaršenje je v sodobni literaturi večinoma opisano kot zamenjava vlog v odnosu med starši in otroki. Tako ga opišeta J. Graf in Frank (2001, str. 317): »Starši se v procesu postaršenja odpovedo svoji starševski funkciji. Svojega otroka (zlo)rabijo za zadovoljitev svojih lastnih nepotešenih potreb. Potrebe otroka zanemarijo ali jim zanje ni mar. Tako dodelijo otroku vlogo, ki zanj ni primerna in presega generacijske meje.« Postaršenje je tako omejeno na prestopanje generacijskih meja znotraj odnosa starši-otrok. V Titzanovem primeru pa se je vendarle pokazalo, da se tako mati kot sin borita z vzorcem družinskih vezi oz. družinsko lojalnostjo, ki omejuje njune formalne možnosti izobraževanja (poklicno izobraževanje pri materi in šolanje v redni osnovni šoli pri otroku) kot tudi dostop do (želene) podpore skrbstvenih organov.

Prve raziskave – še posebno sistemsko delo Boszormenyi-Nagyja in G. Spark (1973) – postaršenje opredeljujejo vsaj kot trigeneracijski pojav. Vključitev večgeneracijske perspektive v proces socialnopedagoškega razumevanja primera se mi zdi na podlagi mojih empiričnih raziskav smiselno v primerih pomoči družinam, v katerih se generacijske meje izgubljajo. Z večgeneracijskim razumevanjem primera lahko vplive vzorca destruktivnih družinskih razmerij omejimo na strokovno načrtovanje pomoči. Izhajajoč iz omenjene raziskave velja to predvsem za družine, pri katerih starši kronično trpijo zaradi (otroških) travm. Travmatične izkušnje staršev v večini primerov izvirajo iz družinskega nasilja, ki ga starši očitno ne želijo prenesti na svoje otroke. Travmatizirani starši pa so vendarle čustveno tako zaznamovani, da potreb svojih otrok – ločeno od svojih lastnih – skoraj ne zaznajo, kot kaže tudi raziskava M. Noll (2013). To velja tudi v primeru, ko otroci postanejo vedenjsko težavni, zaostajajo v razvoju in/ali razvijejo fizične simptome kot posledico zanemarjanja, kar v stroki velja za ogrožanje dobrobiti otroka. V enem takih primerov je pristojna strokovna delavka urada za družino, otroke in mladostnike

v spisih zapisala, da mati »vedno znova zatrjuje, da ima njen otrok vendarle vse, da dobro skrbi zanj [...], da njen otrok počne vse, kar zmorejo otroci te starosti«.

Če starši v nadaljevanju niso zmožni zaznati otrokovih potreb in tega tudi ne prevzame nobena druga oseba v otrokovem življenju, otrokom ne preostane drugega, kot da čustveno prevzamejo odgovornost za svoje starše, da lahko odraščajo v odnosu navezanosti. Ta zamenjava vlog se lahko v odnosu med starši in otrokom vzpostavi že pri dojenčku, kot so pokazali Titzanov primer in tudi klinična opazovanja C. Deneke (2005). V zgodnjem otroštvu je čustveno postaršenje mogoče prepoznati izključno z opazovanjem interakcij med starši in otrokom, ker se družine – kot smo že pojasnili – vzpostavljajo na podlagi interakcij in se na podlagi tega posredujejo tudi procesi transmisije, družinska razdelitev vlog in vzorci družinskih vezi.

Pri natančnejšem opazovanju družinskih odnosov postane jasno, da je postaršenje pri prizadetih družinah konstitutivni vzorec družinskih vezi in da pri njegovi vzpostavitvi sodelujejo vsaj tri generacije (prim. Boszormenyi-Nagy in Spark 1973), in sicer:

- a) *otroci*, ki namesto staršev prevzamejo starševsko odgovornost, da lahko vzdržujejo vez starši-otrok, in ne izkusijo svojemu razvoju primerne recipročnosti;
- b) *starši*, ki od svojih otrok zahtevajo starševsko funkcijo, da lahko kompenzirajo travme, ki so jih doživeli v svoji družini. Hkrati se starši v odnosu do svojih lastnih staršev (starih staršev otrok) ne obnašajo kot odrasli;
- c) *stari starši*, ki ne ščitijo generacije staršev (iz kakršnih koli razlogov že), so bili nasilni do današnje generacije staršev in/ali prav tako »postaršujejo« svoje otroke. Ta nasilna dejanja v družini navadno spremlja molčečnost, to pomeni, da so posredovana difuzno z interakcijami. Deloma prevzamejo starševsko funkcijo za otroke (vnuke) stari starši, ne da bi imeli za to potrebna sredstva.

Zaradi interaktivnega izvora, molčečnosti in ujetosti v lojalnost čez tri generacije so posledice s postaršenjem zaznamovanih odnosov za prizadete družinske člane navadno refleksivno in verbalno komaj dostopne. To pomeni, da se pri prizadetih družinah ponavljajo transgeneracijske izkušnje, kot so težave v procesih osamosvajanja, občutki inferiornosti, prekinitve izobraževanja in/ali odnosov, med katerimi pa družine le redko ali sploh ne vidijo povezav. Pa vendar so prav ti simptomi tisti, zaradi katerih družinski člani iščejo pomoč in/ali otroci postanejo socialnovarstveni primeri. Pri svetovanju in pomoči otrokom in mladostnikom ta problematika pomeni delo z družinami, pri katerih so potrebni pomoči pripadniki več generacij, ki tudi urad za družino, otroke in mladostnike prosijo za pomoč oziroma si te želijo. Hkrati to pomeni, da ima pomoč otrokom in mladostnikom vpliv tudi na interakcijsko dogajanje med (tremi) generacijami, četudi je ta usmerjena izključno na eno generacijo. To velja neodvisno od tega, ali je transgeneracijsko delovanje strokovno podprto ali pa se uresniči nehote.

Vpliv na primere svetovanja in pomoči otrokom in mladostnikom

Pri svetovanju in pomoči otrokom in mladostnikom pomeni problematika delo z družinami, v katerih so pripadniki več generacij (vsaj eden od staršev in otrok) potrebni pomoči in se obračajo po njo na urad za družino, otroke in mladostnike. Napotitve na podlagi potrebe po strukturni pomoči več generacijam oz. na podlagi problematike, ki jo je povzročilo dogajanje v treh generacijah, se pokažejo v:

- *interakcijah starši-otrok*, v katerih otroci svojo pozornost osredotočajo na starše, da bi svoja dejanja in čustva usmerjali glede nanje (in na njihovo dobro počutje). Otroci zato razmeroma malo pričakujejo od staršev, hkrati pa slednji ne zaznavajo stiske svojih otrok;
- *interakcijah starši-(otrok-)strokovnjaki*, v katerih starši in otroci tekmujejo za pozornost strokovnjakov, da bi doživeli osnovno čustveno naklonjenost. Strokovnjaki se pogosto počutijo nemočno razpete med starši in otroki. To pomeni, da pri delu z obojimi doživljajo lojalnostni konflikt, ki izvira iz travmatičnih procesov razdvajanja in se zrcali v prepletenost družinske lojalnosti;
- (in po potrebi) *interakcijah stari starši-strokovnjaki*, v katerih stari starši ali drugi člani družine (po pooblastilu staršev) ponudijo podporo, ne da bi pri tem premogli zadostne resurse. Namen ponudb je prenos pomoči v izvorno družino za vzdrževanje družinskega dogajanja in/ali želja, da bi sodelovali v sistemu pomoči kot klienti.

Če med ponodbami za varstvo otrok in postaršenimi družinami, v katere so vpletene tri generacije, ni zadostnega prilagajanja, se to izrazi v zmanjševanju in prekinitvi pomoči. Ta stagnacija gre z roko v roki s ponovitvami ukrepov svetovanja in pomoči, ki so psihično obremenjujoči, jemljejo pa tudi čas in denar, kot kaže primer iz prakse (Florian Titzan je v dveh letih živel pri treh rejniških družinah). Pomoč, ki temelji na krožnosti družinske realnosti, ne bremeni le družin, temveč tudi strokovne delavce. Pristojna strokovna delavka urada za družino, otroke in mladostnike je pri primeru Floriana Titzana govorila o »zankah, ki so bile naporne«. Pri nekaterih družinah se ponovitve prenašajo – ne samo zaradi krožnosti družinske reprodukcije (prim. Ritscher 2002; 2013) – iz ene generacije otrok v drugo, to pa pomeni tudi izvajanje ukrepov svetovanja in pomoči od ene generacije do druge.

To ponavljanje svetovanja in pomoči otrokom in mladostnikom (s postaršujočimi starši) vendarle ne pomeni naravne situacije, in to kljub krožnosti družinske reprodukcije. Transformacijski procesi se konstituirajo v interakcijah in jih lahko posledično s podporo v interakcijah tudi spremljamo. Ponovitve pri vzgojni pomoči je torej mogoče omejiti s pomočjo, ki:

- a) enakovredno upošteva potrebe otrok in staršev v kontekstu večgeneracijske družine in
- b) pri tem upošteva – tudi v svoji časovni dimenziji – pomen vsakodnevnih interakcij za vzpostavitev stalnosti in sprememb v družini ter se ukvarja z njimi.

Pri tem so v ospredju socialnopedagoško spremljevalni procesi oblikovanja odnosov in vsakdanjika v življenjskem svetu otrok in mladostnikov, kot so zasnovani v konceptu usmerjenosti v življenjski prostor. Ta zasnova predpostavlja (poleg tega) razumevanje konkretnih interakcij med starši in otrokom v kontekstu večgeneracijske perspektive. To implicira interaktivno vključitev staršev in otrok v proces pomoči oz. opazovanje interakcij med starši in otrokom v kontekstu njihovega socialnega okolja. Cilj te razširjene perspektive pri razumevanju socialnopedagoških primerov je podpirati družinske transmissijske procese, ki otrokom in staršem dopuščajo izhod iz nefleksibilnih družinskih vzorcev in destruktivnih družinskih vezi, ki so (v preteklosti) vodili k prekinitvam pomoči in izobraževanja. Transformacija obremenjujočih družinskih vzorcev hkrati omogoča proces individualnega razvoja⁹ in socialno udeležbo, ki hkrati znova učinkujeta na družinske vzorce.

Literatura in viri

- Boszormenyi-Nagy, I. in Spark, G. M. (1973). *Invisible loyalties. Reciprocity in intergenerational family therapy*. New York: Harper & Row.
- Bundes-Kinder- und Jugendhilfegesetz. (2013). V: Das Bundesgesetzblatt I, št. 69. Dostopno na: http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2013_I_69/BGBLA_2013_I_69.pdf (pridobljeno 1. 1. 2014).
- Deneke, C. (2005). Misshandlung und Vernachlässigung durch psychisch kranke Eltern. V: G. Deegener in W. Körner (ur.). *Kindesmisshandlung und Vernachlässigung. Ein Handbuch*. Göttingen: Hogrefe, str. 141–154.
- Ecarius, J. (2010). Familieninteraktion – Identitätsbildung und Kultur – soziale Reproduktion. V: R.-H. Müller, J. Ecarius in H. Herzberg (ur.). *Familie, Generation und Bildung. Beiträge zur Erkundung eines informellen Lernfeldes*. Opladen: Budrich, str. 17–32.
- Fendrich, S., Pothmann, J. in Tabel, A. (2012). *Monitor Hilfen zur Erziehung 2012*. Dostopno na: http://www.akjstat.tu-dortmund.de/fileadmin/Startseite/Monitor_HzE_2012.pdf (pridobljeno 2. 1. 2014).
- Graf, J. in Frank, R. (2001). Parentifizierung. Die Last, als Kind die eigenen Eltern zu bemuttern. V: S. Walper in R. Pekrun (ur.). *Familie und Entwicklung. Aktuelle Perspektiven der Familienpsychologie*. Göttingen: Hogrefe, str. 314–341.
- Helming, E., Schattner, H. in Blüml, H. (1999). *Handbuch Sozialpädagogische Familienhilfe* (serija: Schriftenreihe des Bundesministeriums für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, zv. 182). Stuttgart: Kohlhammer.
- Imber-Black, E. (ur.). (1993). *Secrets in families and family therapy*. New York: Norton.
- Köngeter, S. (2009). *Relationale Professionalität. Eine empirische Studie zu Arbeitsbeziehungen mit Eltern in den Erziehungshilfen* (serija: Grundlagen der sozialen Arbeit, zv. 22). Baltmannsweiler: Schneider.
- Loch, U. (2013). *Kinderschutz mit psychisch erkrankten Eltern. Ethnografie im Jugendamt*.

⁹ Glede pomena socialnega razvoja glej prispevek Stinga (2011).

- Habilitacijsko delo. Celovec: Alpen-Adria-Universität Klagenfurt.
- Mazal, W. (2011). Familie und Verfassung in Österreich. Eine kurze Analyse der verfassungsrechtlichen Regelungen. V: *Informationsdienst des Österreichischen Instituts für Familienforschung*, št. 1, str. 1–3. Dostopno na: http://www.oif.ac.at/fileadmin/OEIF/beziehungsweise/2011/bzw_jaenner_2011.pdf (pridobljeno 6. 1. 2014).
- Noll, M. (2013). *Sexualisierte Gewalt und Erziehung. Auswirkungen familialer Erfahrungen auf die Mutter-Kind-Beziehungen*. Opladen: Budrich Unipress.
- Richter, M. (2002). *Die Sichtbarmachung des Familialen. Gesprächspraktiken in der Sozialpädagogischen Familienhilfe* (serija: Edition soziale Arbeit). Weinheim: Beltz Juventa.
- Ritscher, W. (2013). *Systemische Modelle für die Soziale Arbeit. Ein integratives Lehrbuch für Theorie und Praxis* (3., nespremenjena izdaja). Heidelberg: Carl-Auer-Systeme Verlag.
- Rosenthal, G. (ur.). (1998). *The Holocaust in three generations. Families of victims and perpetrators of Nazi regime*. London: Cassell.
- Sting, S. (2011). Disziplin, meine Damen und Herren! V: M. Anastasiadis, A. Heimgartner, H. Kittl-Satran in M. Wrentschur (ur.). *Sozialpädagogisches Wirken* (serija: Soziale Arbeit - Social Issues, zv. 13). Wien: Lit, str. 36–55.
- Thiersch, H. (1992). *Lebensweltorientierte Soziale Arbeit. Aufgaben der Praxis im sozialen Wandel*. Weinheim: Juventa.
- Woog, A. (2004). Lebensweltorientierte Soziale Arbeit in Familien. V: K. Grunwald in H. Thiersch (ur.). *Praxis lebensweltorientierter Sozialer Arbeit. Handlungszugänge und Methoden in unterschiedlichen Arbeitsfeldern*. Weinheim: Juventa, str. 87–108.
- Ziegenhain, U. in Gloger-Tippelt, G. (2013). Bindung und Handlungssteuerung als frühe emotionale und kognitive Voraussetzungen von Bildung. *Zeitschrift für Pädagogik*, št. 6, str. 793–802.

Ulrike LOCH, Ph.D. (Alpen-Adria University, Klagenfurt, Austria)

THE MULTI-GENERATION PERSPECTIVE AS A PROFESSIONAL CHALLENGE FOR CHILDREN'S AND YOUTH SERVICES

Abstract: This paper deals with the question of how child- and youth welfare services can reduce recurring divisions in education and support for young people successfully. The empirical basis of the paper is my ethnographical study concerning "Child Protection with Mentally Ill Parents". This survey showed which multi-generation family-processes are preeminently relevant within social pedagogical support-processes, if recipients of child- and youth welfare descend from parented intergenerational relationships. Based on a case study, the paper demonstrates how the impact of destructive parent-child relationships can be reduced within support processes by multi-generational case-comprehension, and how this influences (formal) educational processes in turn.

Keywords: social training, child and youth services, parenting, education, ethnography, child protection, multi-generation perspective, social pedagogy

E-mail for correspondence: ulrike.loch@aau.at